

1] verbeelding van de samenleving: discours & framing

verbeelding van de samenleving

in de troonrede van 2013 wordt gesteld dat de verzorgingsstaat plaats maakt voor de **participatie-samenleving** sindsdien is dit een nieuw *buzzword*; maar wat wordt er eigenlijk onder verstaan?

de term heeft iets van een pleonasme: **samen**-leven impliceert toch **participatie**?

maar wat wordt er dan bedoeld met participeren, en wat met samenleving?

- **eigen verantwoordelijkheid**: een maatschappij waarin een ieder zijn **eigen** boontjes moet doppen?
en in het geval waarin mensen dat niet kunnen zij **zelf** de nodige hulp / mantelzorg organiseren? ... of:
- **gemeenschapszin**: een samenleving waarin de nadruk ligt op **samen**-leven, en er oog is voor het **sociale**?

probleem met het begrip: we hebben er (nog) geen eenduidig beeld bij... het is nog niet genoeg **verbeeld**

- waar moeten we aan denken bij **participeren**? vrijwilligerswerk? meedoen in het arbeidsproces?
- en wat is **de samenleving**? de natie? etniciteit? een culturele of economische gemeenschap?

samenleving en maatschappij zijn woorden die zo vanzelfsprekend zijn dat we niet twifelen aan het bestaan ervan

maar volgens socioloog Willem Schinkel **bestaat er geen samenleving** als neutraal, objectief gegeven in *De gedroomde samenleving* (2011) typeert hij het concept 'samenleving' als een wensdroom, een geloof in *Over nut en nadeel van de sociologie voor het leven* (2014) stelt hij dat de samenleving is als God:

"iedereen gaat er van uit dat zij bestaat, maar niemand heeft haar ooit gezien"

Schinkel stelt dat de samenleving een geloof is, een gedroomde entiteit, die **bestaat zoals er in haar geloofd wordt** de samenleving is een dynamisch pluriform proces dat zichzelf via **creatieve verbeelding** transformeert het is een '*self fulfilling prophecy*' die zichzelf nooit voltooit, omdat de menselijke verbeelding in beweging blijft

deze cursus gaat over hoe '*de samenleving*' gekarakteriseerd werd en wordt, en welke idealen hierachter schuil gaan hoe is de moderne samenleving de afgelopen eeuwen **verbeeld**, en hoe willen wij die verbeelding **vorm geven**?

voorbeelden

- in de **oudheid** werd de maatschappij vaak voorgesteld als **lichaam**, waarin elk orgaan zijn **functie** moest vervullen
- de **hinduïstische varnashrama-dharma** onderscheidde hoofd, armen, romp/lendeneden, benen/voeten (en het vuil) *brahmanas* (priesters, leraren), *kshatriyas* (politie, ambtenarij), *vaishyas* (boeren, kooplieden), *shudras* (arbeiders)
- **Plato's Staat** schetst eenzelfde verdeling: filosoof-koningen, wachters (politie, leger), koop- & werklieden, slaven
- het **christendom** schiep (zoals vele religies) een '*imagined community*': de **Heilige Geest** en het **Koninkrijk Gods**
- het **joodse volk** wordt in het *Oude Testament* verbeeld in haar **convenant met God**
- met de opkomst van de **bourgeoisie** (14^e-16^e eeuw) zien we de samenleving vergeleken worden met een **contract**
- vanaf de wetenschappelijke / industriële revolutie wordt de samenleving vergeleken met een **uurwerk** of machine, waarin de onderdelen radertjes zijn
- volgens sociologen als Comte, Durkheim, Spencer en Parsons is de samenleving een **organisme**, waarbinnen de delen hun functie moeten vervullen voor het optimaal functioneren van het geheel
- **hegelianen** zagen een historische logica aan het werk in de geschiedenis: de verwerkelijking van **vrijheid**
- voor de **marxisten** bestaat deze logica uit de historische dialectiek van de **klassenstrijd** om bestaansvoorwaarden

- > het **modernisme** (begin 20^e eeuw) en de wederopbouw zag de samenleving in een *vaart der volkeren*
- > volgens het **nationalisme** is de samenleving een **etnische** eenheid met een staat die haar **grenzen** bewaakt die etnische eenheid bestaat in een gedeelde **taal, geschiedenis, moraal, geloof** en/of **wereldbeeld** de nazi's verbeeldde de nationale eenheid door *Blut-und-Boden*-ideologie, en zag deze belichaamd in zijn leider
- > na-oorlogs Nederland werd gekenmerkt door verzuiling, maar kreeg in de jaren '60 / '70 te maken met ontzuiling deze periode wordt gekenmerkt door een strijd voor **emancipatie, rechten en vrijheden** na de verzuiling bleef de links-rechts dichotomie over; beide met een focus op het individu het stelsel van sociale voorzieningen werd uitgebouwd tot verzorgingsstaat, waarin **rechten** centraal staan
- > multiculturele steden met veel immigranten werden aangeduid met de metafoor **melting pot**
- > begin jaren '80 (Reagan-Thatcher) draaide de politieke wind, maar bleef de boodschap individualistisch Thatcher stelde: "*er is niet zoiets als een samenleving, er zijn alleen individuele mannen en vrouwen*" volgens het (neo)liberalisme is de samenleving niet meer dan de optelsom van individuen die er deel vanuit maken
- > in het tijdperk dat volgde op de *val van de muur* werd de samenleving vergeleken met een **bedrijf (BV Nederland)** in het verlengde hiervan kunnen we ook Balkenende's appel aan de **VOC-mentaliteit** begrijpen
- > volgens recente theorieën is de samenleving een **historisch gegroeide consensus** over centrale **waarden** dit kunnen waarden als saamhorigheid en solidariteit zijn, of juist zelfredzaamheid en persoonlijke ambitie

er is de afgelopen jaren een groeiende onvrede met de politieke constellatie van de 20^e eeuw de *groenen, populisme, anti-globalisme*, etc. passen niet in de klassieke **links-rechts dichotomie** na enkele decennia liberalisering en globalisering lijkt er een zekere heimwee te zijn ontstaan naar 'vroeger' (?): het **kleinschalige, dichtbij, vertrouwde** en **eigene** (argwaan naar bureaucratie, markt-denken, globalisering, etc) maar ook naar meer **transparantie, democratisering, betrokkenheid** en **verandering** dit zien we terug in zeer verschillende sociale fenomenen / stromingen:

- > **natuur- en milieu**-bewustzijn (gezondheid, ecologie, duurzaamheid, kleinschaligheid)
- > **populisme / nationalisme** (xenofobie, EU-scepsis, veiligheid)
- > **conservatisme** (sceptisch t.a.v. staatsbemoeienis, waarden en het gezin centraal)
- > **communitarisme** (de gemeenschap centraal, directe democratie, inspraak, betrokkenheid)

de samenleving wordt altijd **verbeeld**, o.a. door verhalen / theorieën; zonder verbeelding geen samenleving die verbeelding is geen 'objectieve beschrijving', geen representatie, maar fictief, een **ideaal**, een **normatief** concept het verwijst naar een entiteit / identiteit met een **vorm** of **doel**, iets dat bevordert kan worden of kan **desintegreeren** de term maakt daarmee onderscheid mogelijk tussen wenselijk / onwenselijk, gezond / ongezond, normaal / afwijkend

dat een gemeenschap / samenleving verbeeld moet worden kreeg veel aandacht begin jaren '80

in 1983 publiceert Benedict Anderson ***Imagined Communities; Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*** een *imagined community* is meer gebaseerd op een sociaal construct / gedeelde verbeelding, dan persoonlijk contact een klein, traditioneel dorp behoeft weinig verbeelding, omdat alles gebaseerd is op dagelijkse praktische relaties maar een grotere gemeenschap, gebaseerd op abstracte relaties of ideeën, behoeft verbeelding van '*wat ons bindt*'

Ernest Gellner (*Nations and Nationalism*, 1983) stelt dat natie, **nation-building**, nationalisme elkaar veronderstellen d.m.v. geschiedenis- en taal-educatie, tradities, nationale feestdagen, etc. wordt een nationale identiteit gecreeerd

Eric Hobsbawm (***The invention of tradition***, 1983) stelt dat ook (nationale) tradities vaak '*imagined*' zijn ze zijn vaak niet ouder dan de natie zelf, vaak aangepast aan de eisen van de tijd, en dus ontworpen (geen traditie)

er zijn verschillende ingrediënten die de sociale **constructie** van een samenleving mogelijk maken / bevorderen:

- > een **beeld** of **metafoor** (bijv. een lichaam, machine, *melting pot*, bedrijf / BV)
- > gedeelde **verhalen** (geschiedenis, mythologie, tradities)
- > gedeelde **referentiekaders** (religie, wereldbeeld, **discours**)
- > een gedeeld **doel** (**utopie** is hierbij een kernbegrip)
- > een gemeenschappelijke **taal**

het **taal**-gebruik, de **manier van spreken** over onszelf en de ander, speelt hierbij een belangrijke rol er zijn diverse **functies van taal**, en visies op wat taal is / doet; twee (filosofische) uitersten zijn:

- > taal is een instrument waarmee we de werkelijkheid **beschrijven**
- > taal is een medium, waarmee we **betekenis stichten**

beide functies lopen voortdurend door elkaar, hetgeen vooral politiek ingezet kan worden... bijv: eind 18^e / begin 19^e eeuw ontstond in Duitsland (destijds nog geen natie-staat) het pan-Germaans **nationalisme** filosofen als Hamann, Herder, von Humboldt en Fichte legden een verband tussen **taal** en **cultuur** (natie / volk) zij **beschreven** een zekere Duitse **identiteit**, die door de taal werd verbonden maar zij **stichtten** daarmee ook een nieuwe **werkelijkheid**: de Duitse *Kultur* m.a.w: de manier van **spreken over** de (sociale) werkelijkheid, **maakt deel uit van** diezelfde werkelijkheid onze beweringen over de samenleving dragen bij aan een *self fulfilling prophecy* van diezelfde samenleving in het verlengde hiervan kunnen we ons de vraag stellen of er Europeanen bestaan, of slechts een Europese Unie

vooral Michel **Foucault** heeft de aandacht gevestigd op de rol van het **discours** in het stichten van een werkelijkheid het **vertoog** (*discours*) is de taal die gebezigd wordt in een bepaalde (sub)-cultuur (of omtrent een bepaald thema) de wetenschap, de politiek, de gezondheidszorg, het onderwijs, het leger, etc. hebben allemaal hun eigen **vertoog** en bepaalde thema's kennen ook een eigen **vertoog**: het integratie-debat, het milieu, Sinterklaas, etc. (Foucault's *discours*-begrip lijkt sterk op **Wittgenstein's** notie van **taal-spel**)

het **vertoog** is de taal waarmee een groep de wereld **structureert** (en daarmee vastlegt wat moreel en *waar* is) een **construct van samenhangende begrippen** waarbinnen een individu subject is, en de wereld **betekenis** heeft het **vertoog** beschrijft niet (objectief) de realiteit, maar de realiteit kan alleen **door** het *discours* gekend worden elke cultuur en elke historische periode kent zijn eigen *discours* en *epistèmè* (wereldbeeld)

het **vertoog** oefent **macht** uit in de zin dat het **bepaalt** hoe deelnemers aan het *discours* de realiteit **interpreteren** taal is dus niet alleen een 'instrument' dat wij gebruiken om de wereld te structureren, maar ook een semi-autonoom cultuur-fenomeen dat ons inleid in '**een wereld**' (de actualiteit, ons werk, sport, etc) onze **wereld**, onze kijk op de realiteit, wordt **gestructureerd** door het **vertoog** / manier van spreken:

"wat er gezegd wordt, is afhankelijk van hoe het gezegd wordt"

m.a.w: met taal **framen** (kadreren) wij de werkelijkheid, **selecteren** we wat we belichten (en hoe), en wat niet zo creëren we een **beeld** van de werkelijkheid, dat in het sociale domein een nieuwe werkelijkheid wordt; een wereld het herhaaldelijk samen of door elkaar noemen van termen leidt tot associatie van ideeën (*self fulfilling prophecy*) zo associëren we *terrorist* de afgelopen decennia eerder met *moslim* dan met *vrijheidsstrijder*

de wereld veranderen impliceert dat het **beeld** van de werkelijkheid moet veranderen dus andere denk-kaders ontwerpen, bijvoorbeeld door een draai (**spin**) aan bestaande kaders te geven in de politiek wordt dit gedaan door **spin-doctors**: experts in het manipuleren van *frames*

niet feiten staan daarbij centraal, maar datgene waar mensen in **geloven** (waaronder ook 'de feiten') **hoop** en **visie** kunnen niet bestaan zonder **verbeelding** (en dus **framing**) religies (vooral die verlossing preken) zijn daarvan een voorbeeld; politieke ideologieën een ander zo verwijst *America* in de politiek en cultuur van de V.S. niet alleen naar het land, haar inwoners en instituties, maar vooral naar een utopisch ideaalbeeld van Amerika en z'n pioniers-mentaliteit: **the American Dream**

ook in Nederland zien we door toenemende invloed van de media meer aandacht voor P.R., *framing* en *spin* een populistisch voorbeeld is de term *kopvoddentax* van PVV-ideoloog / spin-doctor Martin Bosma maar ook *BV Nederland*, *participatie-samenleving* en *doe-democratie* zijn (voor)beelden die **verbeelden**

een samenleving is in die zin een gemeenschap van mensen die vooronderstellingen, cognities en disposities delen het vertoog is een centrale (maar niet de enige) factor die deze vooronderstellingen en cognities **vorm** geeft maar er zijn altijd individuen en groepen die **niet conform de norm** zijn, of zich bewust niet conformeren daarom is een samenleving in realiteit nooit een geheel, een totaliteit; alleen qua idee (in de verbeelding) als een samenleving dat idee probeert op te leggen aan de realiteit spreken we van een **totalitaire** samenleving de nazies pasten deze politiek van **Gleichschaltung** (synchronisatie) toe op de Weimar-republiek en onder Mao vond in China hetzelfde plaats onder de noemer *Culturele Revolutie*

ook voor niet-totalitaire samenlevingen geldt dat er voortdurend wordt gewerkt aan een beeld van 'wat ons bindt' soms is dat etnische afkomst, soms een gedeelde taal, soms een gedeeld belang, soms een doel of ideaal, etc maar dit dient altijd **verbeeld** te worden, en het *discours* is het meest algemene medium daarvoor (maar ook beeldende kunst, klederdracht, omgangsvormen, rituelen, muziek dragen er toe bij) in een niet-totalitaire samenleving wordt het **verschil** tussen mensen en groepen (tot op zekere hoogte) erkend mensen kunnen zich in diverse verbanden organiseren, met uiteenlopende **wereldbeelden** en **ideologieën** binnen die verbanden worden bepaalde **waarden** gehuldigd, en gelden de regels van het betreffende *discours*

zo verschillen politieke ideologieën / stromingen qua **waarden** en **wereldbeeld** (verbeelding van de wereld) maar de verschillende partijen **delen** bepaalde **thema's** in hun *discours*, en zijn op die manier 'in dialoog' alle partijen in westerse democratieën adresseren thema's als **vrijheid**, **gelijkheid** en **rechtvaardigheid** maar de wijze waarop deze termen worden ingevuld, verschilt van links tot rechts, van progressief tot conservatief dergelijke termen heten dan ook: **essentially contested concepts** (Walter Bryce Gallie, 1956) ze vormen een leidraad voor ons denken, zonder dat er overeenstemming is over de precieze betekenis ervan hun kracht ligt juist in het ontbreken van consensus over een definitie, waardoor er over gestreden wordt wellicht geldt hetzelfde t.a.v. de term **participatie-samenleving** (en gerelateerde termen als **eigen kracht**) een functie ervan is dat het **debat losmaakt** over individualisme (*dikke ik*), de verzorgingsstaat en sociale cohesie

verbeelding van de samenleving in de moderniteit (de periode na de middeleeuwen tot nu)

thema's uit de sociale en politieke filosofie van de afgelopen eeuwen waarmee wij onze samenleving verbeelden:

- > **vrijheid & emancipatie** (centrering van het subject, individualisme)
- > **gelijkheid & solidariteit** (democratisering)
- > **rationaliteit & vooruitgang** (wetenschap, technologie, materialisme)

dit zijn terugkerende thema's in het politieke en publieke debat die de **moderniteit** (17^e eeuw - nu) karakteriseren of het nou gaat om onderwijs, nivellering, milieu, bonussen, homo-huwelijk, immigratie of de zorg het zijn ook thema's die centraal staan in de sociale en politieke theorieën van de **Verlichting** (17^e - begin 19^e eeuw) en die vorm hebben gegeven aan de ideologie van de Franse Revolutie: *vrijheid - gelijkheid - broederschap*